

Volden som mulighed – et socialpædagogisk perspektiv på piger der bruger vold

- af Ann-Karina Henriksen, projektmedarbejder/ antropolog i Pigegruppen

Pigegruppen i Saxogade har eksisteret siden 2002, og målgruppen for projektet er ”vilde piger” i alderen 13-18 år. Formålet med denne artikel er, at formidle vores erfaringer omkring piger der bruger vold, og beskrive vores socialpædagogiske tilgang til at støtte pigerne bedst muligt. Vi har diskuteret og reflekteret over vores pædagogiske praksis – hvad gør vi, hvad mener vi hjælper og hvad kan man være særligt opmærksom på, i forhold til piger der bruger vold. Vi kan ikke præsentere en enkelt metode, der er ingen genveje eller klare anvisninger. Artiklen vil præsentere en række perspektiver på piger der bruger vold, både som vi oplever det i Pigegruppen, og som det beskrives i relevant faglitteratur. Det er vores ønske, at denne viden kan være med til at kvalificere det pædagogiske arbejde med disse piger både i det individuelle relationsarbejde samt i gruppeorienterede processer.

Pigegruppen er Københavns Kommunes tilbud til såkaldte ”vilde piger”. Betegnelsen ”vilde piger” - i citationstegn - afslører en vanskelighed ved at finde den rette betegnelse for piger, der på godt og ondt bryder med forestillingen om det normale pigeliv. Pigerne kunne også betegnes som socialt udsatte, kendetegnet ved en række sociale problemer både i deres opvækst og i deres nuværende liv med hash- og stofmisbrug, kriminalitet, manglende skolegang, vold, lavt selvværd m.m. Når vi taler om vilde piger, er det for at understrege, at pigerne har en styrke og energi, og at det er positivt, at være andet end pæne, stille piger. De ord vi vælger at bruge om og i vores pædagogiske praksis er afgørende, fordi ord ikke bare betegner men er betegnende, de opstiller handlemuligheder og begrænsninger både for os som behandlere og for pigerne. Betegnelsen socialt udsatte sætter fokus på hvad pigerne *ikke* er, *ikke* har del i og *ikke* kan. Vilde piger åbner op for et fokus på styrke, energi og vilje. Det er i denne ressourceorienterede forståelse at pigerne bliver set og ser sig selv i Pigegruppen. De har taget betegnelsen ”vilde piger” til sig som noget positivt, uden at det fjerner fokus fra de besværligheder, de hver især har, og som de ønsker at ændre på med støtte fra voksne og piger i Pigegruppen.

Det er langt fra alle vilde piger, der bruger vold forstået som spark, slag eller brug af våben. Men breder man voldsbegrebet ud til at omfatte truende adfærd, chikane, mobning, nedsættende sprog så kendetegner det adfærd blandt mange af pigerne i hvert fald i Pigegruppen. Hertil kommer at mange af pigerne færdes i meget konfliktfyldte miljøer, og således oplever vold både som ofre, vidner og udøvere. Når vi i det følgende taler om vold, mener vi alle former for magtudøvelse der har til hensigt at skade, krænke, skræmme eller udøve tvang. Kun ved at kalde sådanne handlinger ved deres rette navn, er det muligt at *se* handlingerne og reagere på dem (Isdal 2004:34).

Helhedsorienteret perspektiv

Grundsynet i Pigegruppen er, at pigerne uanset baggrund og problematikker mødes med åbenhed, rummelighed og som hele mennesker. Man kan ikke adskille et enkelt problem fra resten af pigens liv. Uanset om pigen ønsker at holde op med at ryge hash eller holde op med at bruge vold, er vores tilgang den samme. Det handler først og fremmest om at give plads til hele pigen – lære hende at kende, skabe en tillidsfuld relation og hjælpe hende til en plads i pigegruppen.

Det er vigtigt at være opmærksom på, at når målgruppen er 13-18-årige piger, så kan behandling være ligeså stigmatiserende og identitetsskabende som det behandlingen tilsigter at afhjælpe. Som i al behandling risikerer vi at vende problemkategorierne til identitetskategorier som pigerne tager på sig (Egelund & Jacobsen, 2005, Ehrenreich & Pihl Hansen, 2006). Vi kan med andre ord skabe

”hashmisbrugere” eller ”voldelige piger” gennem vores pædagogiske indsats. Det helhedsorienterede perspektiv er vigtigt i arbejdet med især unge, fordi det gælder med vold som det gælder med f.eks. misbrug af hash – det er udtryk for noget andet der ikke fungerer. Ofte definerer den unge hverken vold eller hashforbrug som den primære grund til at søge pædagogisk støtte, men ønsker snarere hjælp til en række konkrete problemer som ustabile boligforhold, manglende job eller uddannelse, familieproblemer m.m.. Derfor er hverken vold eller hash fokus for vores pædagogiske arbejde med pigerne. Vi arbejder i højere grad med at synliggøre pigernes ressourcer, skabe tillidsfulde relationer med udgangspunkt i anerkendelse, ligeværd og gensidig respekt og åbne op for en mere positiv historie om dem selv.

I et narrativt perspektiv handler det om, at vi alle har en dominerende fortælling om, hvem vi er og hvorfor vi er, som vi er. Denne fortælling udgør et perspektiv på vores historie, der fokuserer på bestemte styrker, besværligheder og sammenhænge. Ved at skabe rum og muligheder for nye oplevelser og handlemuligheder, åbner man op for en ny fortælling om sig selv, hvor andre kompetencer og potentialer bliver synlige. Gennem samtaler, aktiviteter og samvær med andre piger sætter vi gang i nye refleksioner omkring pigens liv og handlemuligheder, og baner vejen for en ny fortælling, hvor det at være ”voldelig” eller ”hashmisbruger” nuanceres med andre perspektiver på hvem man er, hvad man kan og hvad man ønsker for fremtiden.

Et systemisk perspektiv

Vores pædagogiske grundsyn tager ikke afsæt i en bestemt metode, men den systemiske metode som præsenteret ved Jørgen Riber (2005) er anvendelig til at beskrive måden vi helt grundlæggende tænker vores praksis på. Problemer og livsbetingelser hænger sammen i cirkulære og gensidigt afhængige systemer, således at f.eks. ustabile boligforhold, hashforbrug, vold, vanskelighed ved tilknytning er forbundet cirkulært snarere end lineært. Dvs. at et element ikke skal opfattes som årsag til et andet, men i stedet at alle dele af systemet medvirker til at fastholde og reproducere de andre dele. Heraf følger, at ændrer man på et element påvirker det alle systemets elementer. Hjælper man pigen til mere stabile boligforhold, kan det påvirke en række andre forhold i hendes liv, f.eks. relationer til familie, hashforbrug, brug af vold, skolegang m.m.. Man kan sætte ind flere steder i systemet, og det vil smitte af på systemet som helhed.

Jørgen Riber præsenterer i *Forstået og forstyrret* (2005) det systemiske perspektiv i arbejdet med børn og unge med sociale og emotionelle vanskeligheder. Han understreger, at anerkendelse af barnets logik og kompetence er grundlaget for enhver form for pædagogisk arbejde. Vi må sætte ind på at forstå, hvorfor bestemte handlinger giver mening for barnet, ud fra det grundsyn at vi alle handler efter bedste kompetence - også børn. Inspireret af Bateson taler Riber om en mental ”sort boks”, forstået således at vi alle har et filter eller en ”sort boks” af erfaringer, som vi bruger til at handle og navigere efter. Det er alle slags erfaringer der lejres, og herved betinger den måde, vi opfatter og handler i verden. Noget af den viden er så indlejret, at den ikke er genstand for refleksion, men nærmest pr. automatik betinger vores handlinger. Billedet på den sorte boks med mere eller mindre cementeret viden er brugbart i arbejdet med f.eks. piger der bruger vold, fordi opmærksomheden rettes mod de forståelsesmæssige præmisser der gør brugen af vold meningsfuld. Det kan være oplevelser af mindreværd, afmagt, forventninger fra voksne, relationer til familie, bestemte forestillinger om selv m.m. Det handler om at skabe ”forstyrrelser” i de forståelsesmæssige præmisser, der betinger pigens handlemuligheder, for at give plads til refleksioner og nye handlemuligheder. Det tager lang tid, og udgøres ikke af samtaler alene. Det handler også, om at ændre de rammer pigen handler i, og sammen med pigen skabe oplevelser der opstiller nye handlings- og erfaringsrum.

Vi bruger meget tid på at hjælpe pigerne med en række konkrete ting som bolig, skole, familieforhold og retlige forhold, og vi snakker med dem om mange aspekter i deres liv både det gode og det besværlige. Det der gør Pigegruppen anderledes fra mange socialpædagogiske indsatser for vilde piger er, at det er et gruppetilbud. Pigegruppen udgør et socialt rum, hvor pigerne kan øve sig i en række sociale kompetencer, og hvor de oplever at blive en del af et fællesskab med andre piger. Pigerne har alle besværligheder, men de har ikke samme besværligheder, og bl.a. derfor kan de hjælpe hinanden og vise rummelighed for hinandens problemer. Vi laver mange forskellige ting sammen f.eks. spiser sammen en gang om ugen, tager i biografen, i teateret, på Bakken eller på Islands Brygge med grill. I September 2006 var vi to uger i Sydafrika med udgangspunkt i at ville skabe en fælles oplevelse for at styrke sammenholdet i gruppen, styrke pigernes sociale kompetencer og give alle en stor, positiv oplevelse. Ved at skabe positive erfaringer og herigennem synliggøre pigernes ressourcer og styrke deres selvværd, er det vores erfaring at pigerne udvikler sig og skaber et mere positivt selvbillede. Det er grundsynet i Pigegruppens arbejde med vilde piger, og det er gennemgående uanset om pigen arbejder på at reducere sit hashforbrug, skal lære ikke at bruge vold, er ensom, grænsesøgende eller har andre problemer.

Viden om vold

Slået fast med syvtommersøm at pædagogisk arbejde med piger der bruger vold først og fremmest handler om relationer, anerkendelse og ressourcetænkning, vil det følgende præsentere viden om piger og vold, både som vi oplever det i Pigegruppen og som beskrevet i faglitteratur på området. Denne viden skal bidrage til at kvalificere indsatsen, ved at anvise perspektiver på hvorfor piger bruger vold, hvad det betyder i deres hverdagsliv særligt i forhold til sociale relationer, social status og identitet. Der vil være fokus både på årsagen til vold, i det vi vælger at kalde en kulturel og psykosocial forståelsesramme, samt hensigten og meningen med vold set i pigernes perspektiv.

Et nyt fænomen - et stigende problem?

Fænomenet vilde piger og i særdeleshed piger der bruger vold har stor bevågenhed både i medier og på det socialpolitiske område. Udgør vold blandt piger et stigende problem eller er vi grebet af moralsk panik over pigernes nye udtryks- og omgangsformer?

I en kortlægning af kommunernes erfaring med denne gruppe angives det, at der er ca. 2100 vilde piger på landsplan (Wittendorff, N & Malmborg, E. 2004). Man oplever dog, at det svinger meget i den enkelte kommune, forstået således at antallet ikke er konstant, men snarere udgør et problem i kortere perioder. Ifølge Danmarks Statistik har der været en høj procentvis stigning i antallet af domme for simpel vold og grov vold for piger mellem 15-19. Antallet af domme er steget fra 55 i 1990 til 313 i 2005. Samtidig anslår Det Kriminalpræventive Råd i en undersøgelse af unges kriminalitet, at antallet af kriminelle piger er faldet i perioden 1990 – 1999, og at antallet af ”gangangere” blandt pigerne er uændret i perioden (Balvig 2002: 137-139). Den kraftige stigning i antallet af piger dømt for vold skal derfor ses i lyset af en generel stramning af retspraksis, særligt fra 2002 hvor den såkaldte ”voldspakke” blev vedtaget, og der blev indført ”nul-tolerance” uanset graden af vold.

Generelt er kriminalitet og vold blandt unge et område med store mørketal, idet mange episoder ikke anmeldes, eller anmeldes men ikke fører til sigtelse eller domsafsigelse. I en undersøgelse blandt 7. klasses elever i Valby og Kgs. Enghave om unges sikkerhed, anslås det at 25 procent af episoder med vold, tyveri eller anden kriminalitet ikke fortælleres til en voksen, f.eks. en lærer eller forælder, og kun 15 procent anmeldes til politiet (Henriksen 2002). Det er vigtigt at fastholde, at det

stadig er en lille procentdel af piger, der bruger vold. I Pigegruppen har vi ikke mærket en stigning i antallet af vilde piger gennem de senere år, eller at pigerne er blevet mere hårde i deres udtryksform.

Der er mange bud på årsagen til at piger udtrykker sig gennem vold. Esther Malmborg og Nina Wittendorff peger på en sammenhæng mellem pigers generelle mistrivsel og en stigende forekomst af både vilde og stille piger (Wittendorff & Malmborg 2004, Malmborg, E. & Hansen, S.P. 2003). Trivselsundersøgelser viser, at piger i højere grad end drenge lider under et socialt pres for at skabe sin egen succes og blive til noget (Zøllner 2002). Vi lever i en tid, hvor individualisering er et krav mere end en mulighed (Ziehe 2004, Katznelson 2004). Vi skal vælge til og fra, intet er givet og vi har selv ansvar for at forme vores liv og skabe en succes. Fænomener som cutting, spiseforstyrrelser og selvmordsforsøg og -tanker, udgør reelle problemer blandt unge piger, hvilket kobles til pigernes vanskelighed ved at leve op til høje sociale og kulturelle krav og forventninger af vidt forskellig karakter f.eks. at være stærk, selvstændig, ansvarsfuld, kvik, feminin, smuk, slank, sød, omsorgsfuld osv. (Zøllner 2002).

Den kulturelle forklaringsmodel er interessant, men har ikke været genstand for grundigere empirisk analyse i forhold til pigers brug af vold. Per Isdal (2000) nævner andre samfundsrelaterede årsager til forekomsten af vold, f.eks. økonomisk ulighed og bestemte gruppers udelukkelse fra uddannelses- og arbejdsmarkedssammenhænge (Isdal 2000: 212). Samfundet kan være mere eller mindre gearret til at modvirke social marginalisering, og vold blandt unge kan kobles til oplevelsen af ikke at kunne realisere drømme om uddannelse og det gode liv (Ibid). For pigerne i Pigegruppen er det gode liv ikke nødvendigvis forbundet til uddannelse og job, men også til forestillinger om kernefamilien i parcelhus, med en mand der kan forsørge. Realiseringen af denne drøm kan virke vanskelig efterhånden som pigerne oplever at blive lukket ude fra skoler, fritidsklubber, døgninstitutioner m.m. og herved i stigende grad føler sig ekskluderet og marginaliseret i forhold til jævnaldrene og drømmen om det gode/rigtige liv. Erkendelsen af at afvige fra normen og følelsen af eksklusion bliver en erkendelse af mindreværd, der står i direkte relation til unges brug af vold (Ibid, Wittendorff 2007: 34).

De empiriske undersøgelser har i høj grad haft fokus på sociale faktorer som årsag og karakteristika på piger der bruger vold (Gram & Richardt 2005, Wittendorff & Malmborg 2004, Wittendorff 2007). Ifølge disse undersøgelser er der en klar tendens til, at pigerne er socialt udsatte i forhold til familiebaggrund, pigerne er vokset op med enlige mødre, forældrene har større hyppighed af psykiatriske diagnoser (f.eks. depression), problemer med alkohol- og stofmisbrug samt vold i familien. Pigerne er ofte socialt og fagligt dårligt stillet, og deres brug af vold kobles til oplevelser af utilstrækkelighed og afmagt, lavt selvværd, kaotiske familieforhold, og ses som udtryk for en række problemer både på et psykologisk plan og i forhold til sociale kompetencer.

Vores erfaring i Pigegruppen er ikke, at piger der bruger vold kommer fra særligt socialt belastede hjem. Man kan måske tale om ovenstående problematikker som risikofaktorer i forhold til at udvikle voldsproblematikker, men vores erfaring er, at pigerne kommer fra meget forskellige sociale baggrunde og har vidt forskellige problematikker og grunde til at bruge vold. I et behandlingsperspektiv er det tvært i mod vores erfaring, at viden om pigernes sociale baggrund kan være forstyrrende for vores pædagogiske arbejde med den enkelte pige. Det er vores påstand, at man som socialarbejder skal være reflekteret omkring den viden, man får om en ung, fordi det ikke bare udgør et perspektiv, man senere kan tilsidesætte til fordel for et mere ressourceorienteret og fremadrettet fokus. Vi er derfor meget opmærksomme på ikke at ”overtage” viden fra f.eks.

sagsbehandler, andre praktikere endda kollegaer, for at sikre det åbne møde og den fremadrettede dialog med den enkelte pige.

Årsag til vold – hensigt med vold

Det er vigtigt at have forståelse for de samfundsmæssige såvel som psykosociale omstændigheder, der medvirker til, at piger bruger vold. Piger og vold er ikke et velbeskrevet felt hverken i praksislitteratur eller indenfor samfundsvidenskabelig forskning. Der er en vis tyngde i de psykologisk inspirerede forklaringsmodeller på vold, og i særdeleshed når der tales om piger og vold. Vold fremstår overvejende som ”afmagtshandlinger”, betinget af ringe sociale og psykiske betingelser. Vold i familien, psykiske problemer hos forældre, misbrug af rusmidler m.m. karakteriserer de piger, der gør brug af vold til at løse hverdagens konflikter. Det er et relevant fokus i enhver beskrivelse af piger med voldsproblematikker, men det er nødvendigt at tænke både i årsag og hensigt, når vi skal forstå betydningen af vold i pigernes liv. Vold blandt piger er ikke alene udtryk for afmagt, men udtryk for magt og viden om, at i bestemte kontekster er vold en effektiv form for kommunikation. Pigerne vælger volden, den betyder noget for deres sociale liv, den har en vis legitimitet, blandt de piger der udøver vold, og de opnår noget gennem brug af vold.

Fire typer af vold

Der er stor forskel på den måde vi oplever piger med voldsproblematikker i Pigegruppen. Nogle piger færdes i konfliktfyldte miljøer og er med til at optrappe konflikter sammen med veninder, men kommer kun i begrænset omfang ud i situationer med fysisk vold. Andre piger ender periodevis i voldelige sammenstød med jævnaldrene piger. Nogle piger beskriver situationerne forholdsvis detaljeret, hvad det gjorde ved dem, følelser, rationaliseringer m.m. Andre piger oplever, at der nærmest gik en klap ned, de mistede selvkontrollen, og har svært ved at huske, hvad der præcist skete.

Per Isdal (2000) deler voldshandlinger op i 4 typer, og understreger samtidig at samme situation godt kan have karaktertræk fra flere typer. Kategoriseringen hjælper os til at forstå den specifikke voldsepisode, og udstikker en retning for, hvordan det er hensigtsmæssigt at tale om den.

- Situationsvold – brug af vold er forbundet til aggressionsproblemer, dvs. vold opstår i mange forskellige situationer, hvor vedkommende føler sig afmægtig eller set ned på.
- Relationsvold – brug af vold er knyttet til nære relationer ofte i forbindelse med lavt selvværd, manglende evne til at sætte sig igennem og sætte grænser. Afmagtssituationer opstår i alle mulige sammenhænge, men det er i de nære relationer, at der reageres på afmagtsfølelsen.
- Funktionsvold – volden har en funktion i forhold til at opnå status, goder eller undgå straf. Volden er et redskab til at opnå respekt, position, anerkendelse og samhørighed i vennegrupper.
- Traumevold – volden står direkte i relation til tidligere traumer, hvor afmagten er nærmest total. Voldens funktion er overlevelse eller forhindring af den totale katastrofe.

Per Isdal har skrevet sin bog *Meningen med volden* på baggrund af erfaringer som psykolog på Center for Alternativ til Vold i Oslo. Gennem 25 år har centeret beskæftiget sig med terapeutisk behandling af voldsudøvere. Behandlingen har overvejende rettet sig mod mænd, men blandt de unge udgør pigerne ca. 10 procent af de behandlede. *Ungdommen bak volden* (Bengtson, Steinsvåg og Terland 2004) og *Meningen med volden* (Isdal 2000) beskriver centerets erfaringer med behandling af voldsudøvere i et bredt perspektiv, og giver relevant viden om, hvordan voldsudøvere oplever at bruge vold. Al behandling tager udgangspunkt i at forstå volden fra udøverens

perspektiv. Ikke i en legitimering, men for at forstå voldens projekt – hvad var formålet, logikken, årsagen, hensigten med brugen af vold. Gennem cases får man indblik i de mange komplekse forhold f.eks. erfaringer, psykosociale forhold, nuværende relationer m.m. der har betydning for den enkeltes brug af vold. De mange eksempler er brugbare i arbejdet med piger der bruger vold, fordi de kan bruges som inspiration til at søge nye sammenhænge, og skabe bedre forståelse for hvorfor piger bruger vold.

Al vold er dybest set afmagtshandlinger. Det er forsøg på at mestre oplevelser af afmagt, krænkelser eller manglende anerkendelse af ens person (Isdal 2004). Isdal skriver, at vold er rigtig reaktion på forkert tid og sted, forstået således at al vold er en forsinket reaktion på at have været udsat for vold. Man kan også sige, at vold kommer ind et sted og ud et andet. Derfor er det også vigtigt at arbejde med det brede voldsbegreb, fordi det understreger at vold er en afmagtshandling ikke alene i forhold til at have oplevet fysisk vold, men en reaktion på f.eks. at have været vidne til at se sin mor blive slået, at føle sig udelukket af sociale fællesskaber i skolen, blive ignoreret af en forælder eller lign.

At snakke om vold

Når en pige kommer ned i Pigegruppen og fortæller om en episode med vold, er det ofte med en vis portion skam. Der er skam forbundet med vold, når pigen føler hun har fejlet i forhold til sine egne målsætninger. Det er målsætninger som pigen sammen med en voksen har formuleret som en del af hendes handleplan. Pigegruppen er et frivilligt tilbud, hvor pigerne selv definerer, hvad de ønsker støtte til. Man kan ikke smides ud af gruppen eller blive ekskluderet fra aktiviteter, fordi man bruger vold, ryger hash eller laver butikstyveri. Man kan højst fejle i forhold til sine egne ønsker om udvikling, og evne til at vælge noget andet. Men vold er selvsagt også skamfuldt i konfrontationen med mennesker, der har stor betydning for pigen, som tager afstand fra enhver form for vold. Det er vores erfaring, at pigerne fortæller om deres oplevelser med vold, fordi de ved at vi aldrig tager afstand fra dem eller dømmer dem. Vi tager stilling og giver udtryk for klare holdninger, hvilket pigerne eftersøger. Vi tager afstand fra pigens handlinger, ikke fra selve pigen. Det er afgørende for at kunne bevare relationen og fortsætte arbejdet med den pågældende pige.

I arbejdet med piger der bruger vold er den tillidsfulde relation forudsætningen for en ærlig snak om konkrete oplevelser med vold. Hvad skete der, hvilke følelser var på spil, årsag og hensigt i pigens perspektiv. Det er vigtigt at sætte ord på, og pigen skal føle, at det er ok at tale om det. Hun skal føle sig lyttet til, ikke bedømt. At lytte til erfaringer med vold er ikke ensbetydende med, at man accepterer, forstår eller leder efter berettigelse på udøvelsen af vold. Vold har aldrig nogen berettigelse, men ved at tale om det, kan vi give plads til nye refleksioner.

Jørgen Riber (2005) skelner mellem forskellige slags samtaler afhængig af, om de er med henblik på at undersøge eller adfærdskorrigerende. Den nysgerrige, undersøgende, ikke-dømmende samtale, der har form som et interview, giver adgang til at undersøge voldens projekt uden at tage moralsk eller etisk stilling. Den adfærdskorrigerende samtale derimod stiller spørgsmål med henblik på at skabe refleksioner og åbne op for nye handlemuligheder. Batesons domænetanke kan også bidrage til at tydeliggøre, hvordan vi i pædagogisk praksis bevæger os på forskellige domæner med henholdsvis undersøgende og reflekterende samtale (Riber 2005: 151). Bateson skelner mellem refleksionens domæne, hvor mange sandheder, perspektiver og moralske synspunkter kan komme til udtryk, og produktionens domæne hvor der er en sandhed, et sæt gældende moralske synspunkter og klare regler for adfærd. Det er således muligt skiftevis at indtage en lyttende, anerkendende position hvor man udforsker voldens projekt i den unges perspektiv, og en adfærdskorrigerende position hvor

man stiller spørgsmål med henblik på at skabe erkendelser omkring brug af vold og moralsk afstandtagen fra voldshandlinger.

Gennem samtaler kan man starte en proces, hvor det bliver klart for pigen, hvorfor volden er blevet en del af hendes handlingsmulighed, dvs. hjælpe hende til at få øje på volden som afmagtshandling. Samtidig er det vigtigt at fokusere på, hvilken betydning volden har i pigens hverdagsliv og sociale relationer, dvs. hensigten med volden i et socialt perspektiv. Vold er ikke bare noget der eksploderer og ligger udenfor pigernes kontrol. Vi ser pigerne som stærke aktører, der kan vælge noget andet. Refleksioner og nye erfaringer kan hjælpe pigen til at komme derhen, hvor hun ser muligheden for at erstatte volden med noget andet.

Social status, identitet og veninderelationer

Med jævne mellemrum fyldes forsiderne af aviserne med historier om pigebander og stigende antal stadig mere voldelige piger. Mange praktikere og ungdomsforskere tager afstand fra at tale om vilde pigers venindegrupper som bander, fordi pigernes alliancer er kortvarige og mangler den struktur og organisering, man sædvanligvis forbinder med bandebetegnelsen (Wittendorff & Malmborg 2004). Mange piger betegner deres gruppe som en bande, og går op i at konstituere gruppen som en bande gennem fælles tøjstil, sprog, territorial tilknytning og kriminel/voldelig adfærd i gruppen (Gram & Richardt 2005). Snarere end at tale om bander, kan man tale om en iscenesættelse af bandekultur, hvor inspirationen fra amerikansk hip hop kultur er tydelig f.eks. i form af æresbegreber, loyalitet, broderskab, mod, styrke og maskulinitet. Vold og kriminalitet (hærværk og butikstyveri) udgør fællesaktiviteter der skaber sammenhold i gruppen, og som styrker den enkelte piges position og tilhørsforhold i gruppen.

For piger er vold meget relationsorienteret, forstået på den måde at brugen af vold er bundet op til situationer, hvor de selv eller deres nærmeste bliver truet. En trussel behøver ikke være rettet mod truslen om fysisk vold, men synes i høj grad også at være forbundet med trusler på ens ære eller selvforståelse. At blive kaldt luder, eller blive bedt om at flytte sig fra et bord på et diskotek er oplagte situationer, der medfører truende adfærd eller fysisk vold. Der er flere ting på spil, når en fremmed persons nedladende kommentarer kan få en pige til at gå til forsvar med brug af vold. For mange af pigerne er der tale om en lav tolerancetærskel for, hvornår folk opfører sig nedladende. Deres sensitivitet overfor andres blikke og kommentarer handler ofte om, at de har et lavt selvværd og meget let føler sig krænket. De er hyper-sensitive overfor andres domme, fordi de ofte føler sig utilstrækkelige og set ned på. De har oplevet mange afmagtssituationer både blandt venner, i skolen og derhjemme, og det lille nedladende blik føles som endnu en krænkelse. Situationen udgør en anledning til at få oprejsning, til at føle magt og kontrol.

Men der er mere på spil end blot akkumulerede afmagtsfølelser. Det er også anledning til at indtage en bestemt position i forhold til veninder, og understrege hvilken type pige man er. Volden har en vis legitimitet, den er nærmest forventet af bestemte piger. Scenarier med trusler, råb og vold udgør anledninger til at iscenesætte venindealliancer og gruppeidentitet. Pigerne kan træde i karakter overfor hinanden, og vise loyalitet, mod og styrke. Det er ikke kun et spørgsmål om, at pigerne har kort lunte og lavt selvværd, de har også et formål med volden, der handler om social positionering og identitet. Det er ikke altid at volden vendes ud mod fremmede, ofte udspilles intriger og kampe internt i gruppen på baggrund af anklager om f.eks. tyveri, uenigheder om kærester eller sladder omkring pigernes færden. Alliancerne blandt pigerne har stor betydning for den enkelte pige, og konflikterne opleves virkelige og presserende. Samtidig har de, særligt i det bagudrettede blik, karakter af iscenesættelser. Iscenesættelse af loyalitet, hierarkier og alliancer, der gennem kaos og

konflikt er med til at tydeliggøre gruppen og den sammenhængskraft. Gennem dramaet bliver det tydeligt hvem der er med i gruppen og hvem der står udenfor. Det bliver tydeligt, at de vil hinanden og hvilke positioner de indtager i forhold til hinanden i gruppen.

I et aktørorienteret perspektiv er pigernes sammenhold udtryk for et bevidst valg og fravalg, og for loyalitet, mod og ønske om at være pige på en anden måde. I et samfundsperspektiv med fokus på magt og eksklusionsmekanismer er det tydeligt, at pigerne har oplevet at blive udstødt af de ”normale” tilbud til piger på deres alder, og det af mange grunde er vanskeligt for dem at indtage rollen som normal teenagepige. Pigernes alliancer med ligesindede er ikke udelukkende et frivilligt valg. Der er snarere tale om, at pigerne finder sammen med andre piger, der også har oplevet eksklusion i sociale sammenhænge f.eks. i skolen, i fritidsordninger, i baggården derhjemme eller i deres familie (Wittendorff 2007). De er ofte fagligt dårligt stillede, ikke fordi de er dårligt begavet, men fordi de har haft mange forstyrrende forhold der hindrede indlæring f.eks. mange skoleskift, vold i hjemmet, alkohol- og stofmisbrug blandt forældre m.m. Mange oplever at blive afvigere både på det faglige og sociale plan, idet de to hænger uløseligt sammen. Oplevelsen af at blive set som afviger, og for nogle oplevelsen af at blive smidt ud fra normale skole- og fritidstilbud, forstærker blot pigens lave selvværdsfølelse, hendes følelse af at være anderledes og ”et problem” og i sidste ende hendes behov for at mestre afmagtsfølelser ved brug af vold.

I et pædagogisk perspektiv er det vigtigt at anerkende pigens evne til og behov for at være loyal overfor sine veninder, også selvom midlet er vold. Det vil ofte være svært for pigen at melde sig ud af de dramaer omkring butikstyveri eller iscenesættelse af vold (forstået som nedgørelse af hinanden, intriger, trusler og evt. fysisk vold). Hendes veninderrelationer er bygget op omkring dem, og hendes selvforståelse er forbundet til, at være en pige der ikke finder sig i noget. Man skal med andre ord erstatte volden med noget andet, f.eks. at hun ser det som en styrke at kunne sige fra, og være ligeglad med hvad andre mennesker evt. mener om hende. Ofte handler det om, at hjælpe hende til at blive bedre til at sætte personlige grænser, således at hun mærker sine egne behov og følelser i stedet for veninders. Vores arbejde i Pigegruppen handler i høj grad om at styrke hendes selvværd, ved at hjælpe hende til at få øje på alle hendes styrker, ressourcer og succeser. Vi tilbyder hende at blive del af et nyt fællesskab, hvor hun kan møde andre piger, der måske på sigt viser sig at være et alternativ til hendes eksisterende netværk.

Vold og køn

Brugen af vold, i bred forstand, er en del af pigernes identitet og forsøg på at være piger på en bestemt måde. Inden for kønsforskning taler man om, at køn ikke er noget man *er*, det er noget man *gør* (Butler 1993, Staunæs 2004). Man taler om køn som en slags performance (fremførelse), altså at vi indtager kønnede positioner og *gør* køn gennem vores handlinger – vores tøj, vores (krops)sprog, vores tilstedeværelse på bestemte steder på bestemte måder. Køn er ikke en fast størrelse, det forhandles i de konkrete sammenhænge vi indgår i, og vi eksperimenterer med nye udtryk og handlemuligheder hele tiden. Størstedelen af nutidig kønsforskning tager udgangspunkt i køn som en social konstruktion. Det der diskuteres, er snarere graden af valgfrihed og foranderlighed i de kønslige udtryk og handlemuligheder. Dorthe Staunæs (2004) beskriver i *Køn, Etnicitet og Skoleliv* hvordan køn forhandles blandt skoleelever. Hun understreger, at elevernes mulighed for at indtage kønnede positioner er begrænsede af en række faktorer som etnicitet, sociale forhold, faglige og sociale evner og selvsagt biologisk køn. Social positionering sker i et samspil med andre – man tilbydes positioner og positioner tages op, eller man forsøger at indtage positioner som enten afvises, møder modstand eller accepteres af omverden. Nogle positioner er mere oplagte end andre, nogle er på grænsen og nogle er så grænseoverskridende at de afvises med

eksklusion til følge for den pågældende. Der er med andre ord ikke frit valg på alle hylder, nogle kønsidentiteter er lettere at indtage end andre, nogle helt umulige.

Anne Scott Sørensen har beskæftiget sig med hvordan aggressivitet, power og vold i stigende grad udgør centrale egenskaber i nye udtryksformer blandt piger og kvinder (Sørensen 2002). Piger kan finde rollemodeller, hvor det at være kvinde og powerfull, endda voldelig, er etableret f.eks. i amerikansk R&B/hip hop kultur f.eks. Beyoncé og Miss Eliot eller i film som Kill Bill, Charlies Angels, Tomb Raider m.fl. hvor de kvindelige hovedpersoner fremstår som superhelte der kan slå fra sig, ikke finder sig i noget og ikke er afhængige af nogen. Der er klart en tendens til, at piger ikke længere skal være pæne og afrettede, og at mange piger, også de vilde piger, eksperimenterer med kønslige udtryk der signalerer styrke, holdning og evnen til at stå op for sig selv og sine nærmeste.

Piger der bruger vold, eksperimenterer med vold som en del af deres kønsidentitet. Når piger bruger vold, er der på mange måder tale om en grænseoverskridende handling, bl.a. fordi vold er en maskulint kønnet kategori. Der opstår forvirring omkring den position pigerne forsøger at indtage, fordi kategorien ”Pige der bruger vold” i de fleste sociale sammenhænge ikke findes. Piger må gerne være intrigante, manipulerende og til en vis grænse sige fra overfor krænkelser, men der er en hårfin grænse til det aggressive, direkte truende, konfronterende og fysisk voldelige. Piger der bruger vold fejler i deres forsøg på at gøre køn, de andre piger anerkender ikke deres forsøg på positionering. Resultatet er, at pigerne enten søger drengenes selskab, eller søger andre piger der også bruger vold, i et forsøg på at fastholde volden som en del af deres handlingsrum. Brugen af vold er selvsagt ikke altid et valg i konkrete konfliktsituationer, den er snarere en tillært reaktion til at mestre afmagtsfølelser. Har man først erfaret hvor effektiv en form for kommunikation vold er, eller aldrig har lært andre løsningsmodeller, kan det være svært at bruge andet.

For mange piger bliver det en gradvis erkendelse af, at brugen af vold medfører eksklusion fra andre pigefællesskaber, og det synes at gå gradvist op for pigerne, at den ”vilde pige”-identitet ikke holder. Den tilbyder kun status indenfor gruppen af andre piger der bruger vold, og den begrænser i stigende grad deres muligheder for handling og færden.

Vold i et aldersperspektiv

En af pigerne i pigegruppen forklarede, at det med at rende rundt og slå og lege gangster var slut for hendes vedkommende. Faktisk var det pinligt at tænke på, at hun havde været sådan. Hun beskrev det tøj hun havde gået rundt i med store hættetrøjer, hængerøvsbukser, kæder osv. Det var slut nu. Hendes kæreste havde også sagt, at når han kom hjem fra ferie, ville han ikke se hende i det tøj mere. Pigen lavede en klar kobling mellem tøjstil, identitet og adfærd. Hun var klar over, at hendes tøj kommunikerede, at hun var den slags pige, der lavede ballade og slog andre piger. Ved at ændre sit tøj kunne hun altså ændre på andres forventninger til hende. Hun skiftede garderoben ud med tætsiddende bluser, jeans, guccibælte, smykker, håndtaske og høje hæle. Som hun siger, ”der er jo ikke nogen fyre, der vil ha en kæreste der slår på andre piger, det er jo vildt pinligt”.

Pigens refleksioner omkring hvad hendes tøj kommunikerede, fortæller os noget om piger der bruger vold både i et køns- og aldersperspektiv. For pigerne udgør de 15 år afgjort en grænse, fordi de bliver myndige i strafferetlig forstand. Det er ikke længere en leg uden konsekvenser, når de stjæler tøj fra Fisketorvet eller slår på andre piger. Truslen om en plettet straffeattest, er en stærkt motiverende faktor for pigerne til at forsøge at undgå vold og kriminalitet. Ofte er det også omkring dette tidspunkt at presset øges fra forældre og eventuel sagsbehandler. Men der er mere på spil end

blot truslen om retlige repressalier. Der er også en erkendelse af et eksperiment med køn, der opleves stadig mindre holdbart i takt med at pigerne bliver ældre. Den vilde pige er svært forenelig med at være voksen kvinde, den er svær at forene med det seksuelle spil og rollen som kæreste og kommende kone og mor. Det der synes sejt som 12-13-årig, også i jævnaldrene drenges øjne, er pinligt og uforeneligt med at være kæreste som 16-årig.

Det kan være rigtig svært at lægge volden bag sig. Pigens ændrede tøjstil kan ses som et forsøg på, at ændre omverdens forventninger til hende ved at signalere en anden kønslig positionering. Det synes også at være med til at holde hende selv fast på sin beslutning om, at ville være en anden slags pige. Pigerne lever fortsat konfliktfyldte liv, og bliver i stigende grad afhængige af andre for beskyttelse. Typisk ældre mandlige familiemedlemmer eller kærester, hvor det at yde beskyttelse bliver en del af forholdets rollefordeling. Andre piger oplever det som så integreret en del af deres selvforståelse, handlerum og andres forventninger til dem, at volden som udtryksform fastholdes i deres liv. De står i gæld til ældre piger, der tidligere har beskyttet dem, og de ønsker at fastholde veninderrelationer af stor betydning. Her er det vigtigt, at få øje på om volden som udtryk ændrer form, og får et andet formål i pigens sociale liv. Det er måske ikke afgørende om pigen helt afstår fra at bruge vold, men om man kan spore en udvikling i hendes måde at tale om det og reflektere over, hvad vold betyder i hendes liv. Pigerne lever kaotiske liv, med mange konflikter og meget vold omkring dem. Det afgørende er, om man kan mærke en ændring i pigens oplevelse af sine handlemuligheder og alternativer til at bruge vold.

Gruppen som pædagogisk rum

Den udvikling der finder sted for en enkelt pige i Pigegruppen skyldes dels den individuelle relation til en eller flere voksne dels gruppen som helhed. Pigegruppen er et gruppetilbud, i en erkendelse af, at det pigerne ofte mangler, er erfaringer med blivende relationer både til voksne og jævnaldrene, og erfaringer med at være del af et fællesskab. Vi tilbyder pigen plads i et fællesskab med andre piger, hvor hun kan skabe tætte relationer til piger og voksne baseret på respekt, tolerance og ligeværd, og hvor hun kan øve sig på en række sociale kompetencer. Pigerne støtter hinanden, hjælper hinanden, bærer over med hinandens besværligheder og afretter hinanden. Når vi ser en pige interagerer socialt med andre piger, ser vi sider af hende, som en-til-en relationen aldrig vil afsløre. Vi ser både pigens sociale kompetencer og besværligheder, og kan således støtte hende bedre i forhold til at blive styrket i det sociale spil og i samværet med andre piger.

Pigegruppen er også et rum, hvor pigerne øver sig i at løse konflikter uden brug af vold, og hvor de af respekt for pigegruppekulturen forsøger at omgås hinanden respektfuldt og udvise en vis rummelighed i forhold til andre pigers problematikker. I efteråret 2006 rejste vi 8 piger og 3 voksne til Sydafrika for at få en fælles oplevelse, styrke sammenholdet i gruppen og styrke de enkelte pigers sociale kompetencer. Vi var klar over, at der ville komme interne konflikter mellem pigerne, og var forberedte på også at skulle håndtere konflikter piger og voksne imellem. I Pigegruppen har vi aldrig oplevet fysisk vold. Som frivilligt, åbent sted udgør Pigegruppen ikke som sådan en udløsende faktor for anvendelse af vold, idet pigerne kan gå hvis de oplever frustration eller magtesløshed. Et ophold i Sydafrika, tvunget sammen med ti andre piger/kvinder i over to uger, i et land hvor man af frygt for vold burer sig inde efter mørkets frembrud, var der alle udløsende faktorer for konflikter og vold.

Det var en stor udfordring for alle pigerne at blive taget ud af deres vante rammer og kastet ind i et tvunget fællesskab med en gruppe piger, som de på mange måder havde et begrænset kendskab til. De var væk fra venner, uden sms-kontakt, havde begrænset adgang til Messenger og Arto og flere

af pigerne kæmpede også med at undvære hash. Pigerne skulle føle sig ind på hinanden, slibe kanter af og facader var svære at opretholde 24 timer i døgnet gennem mange dage.

Allerede anden aften var spændingerne i gruppen så markante, at pigerne opfordrede til et fællesmøde, hvor der kom mere åbenhed omkring oplevelsen af at være af sted og de alliancer og uenigheder der var opstået. De oplevede, at der var meget sladder og bagtaleri, hvilket de ønskede at komme til livs. Som voksne forsøgte vi at lave rammer for hvordan dialogen skulle foregå, med udgangspunkt i den respektfulde og tolerante omgangsform der er en del af Pigegruppekulturen. Det var tydeligt, at pigerne ønskede at holde fast i denne kultur trods vores afstand til Saxogade, men at det var vanskeligt fordi omstændighederne var helt anderledes. I Pigegruppen kan man gå, når man oplever konflikter med de andre piger, men i Sydafrika var vi tvunget til at løse dem eller leve med dem.

Det var to ugers træning i konfliktløsning. Ikke i den formaliserede forstand med øvelser i respekt, tillid og anerkendelse, forumteater eller rundbordssamtaler. Det var i sin mest ucensurerede form, hvor vi voksne forsøgte at blande os mindst muligt og i stedet appellere til pigernes egne løsningsmuligheder. I forhold til de mest åbenlyse problemer forsøgte vi at tage mere voksenstyring i bestemte situationer og undgå for meget en-til-en kontakt mellem bestemte piger. Vi oplevede, at et stramt program var med til at lægge låg på konflikterne, hvor i mod at de dage hvor der var lagt op til fri leg, gav anledning til optrapning af pigernes indbyrdes konflikter.

Efter en uge i Sydafrika udviklede det sig til fysisk konflikt mellem to piger i alles påsyn, og det stod klart, at vi var nødt til at gribe ind. Der blev skældt ud og appelleret til pigernes samvittighed og sociale ansvar for Pigegruppen, for rejseprojektet og vores fælles oplevelse og erindring af at være sammen i Sydafrika. Pigernes individuelle roller og ansvar for konflikten blev udpeget i alles påhør, og det blev understreget, at pigerne havde ansvar for at behandle hinanden ordentligt, og skabe en stemning så alle kunne være her.

Vi gik således ikke ind med mægling eller konfliktløsning i traditionel forstand, men vi appellerede til pigerne om at finde det frem i dem hver især at løse konflikten. Midt i den anspændte situation kunne vi fastholde fokus på pigernes ressourcer og sociale kompetencer, hvilket er grundlæggende for vores pædagogiske arbejde. Vi imødekom ønsket fra nogle piger om mere opmærksomhed på potentielle konflikter og deres enkelte behov, og vi tog hensyn således, at de piger i størst konflikt ikke kørte i bil sammen, og at værelsesfordelingen tilgodeså pigernes behov for opdeling. Gruppen accepterede en opdeling, og der blev ikke provokeret til yderligere sammenstød. Den øgede opmærksomhed og anerkendelse af eksisterende konflikter skabte et rum, hvor pigerne kunne være sammen omkring at se en film, spise og følge samme program.

To dage inden hjemrejse tog situationen en pludselig drejning, idet pigerne selv tog initiativ til at gennemføre en mæglingsproces. Uden voksenindblanding talte pigerne situationen igennem både i mindre grupper og en-til-en. I løbet af få timer landede Pigegruppen sammen, og de sidste dage fungerede gruppen som en helhed uden intriger og konflikter. Det var tydeligt, at pigerne kunne og ville genskabe den Pigegruppe, der var rejst ud sammen, og som nu skulle vende tilbage til Saxogade. De ville ikke tage hjem med den bagage, at turen havde ødelagt sammenholdet i Pigegruppen og udelukket nogen. Det var stærkt at se deres samarbejde omkring ”reparationen”, og den omsorg de trods alt havde for hinanden og det Pigegruppen repræsenterer. Det tog mange dage for dem at komme frem til, men på mange måder var det turens længde, der arbejdede for os, fordi

konflikter fik lov at udvikle sig, og vi gennem vores begrænsede indblanding insisterede på, at de fandt ressourcerne frem i dem selv.

Intet kursus i konfliktløsning kunne have lært dem det, de lærte de to uger i Sydafrika. Pigerne fik synliggjort deres styrker og svagheder, og de fik styrket en række sociale kompetencer. Vi så dem vise stor omsorg for hinanden, stor rummelighed i forhold til hinandens besværligheder og de knyttede stærke bånd internt i gruppen. Turen til Sydafrika var en stor succesoplevelse, der gennem det seneste halve år har sat gang i en positiv udvikling for mange af pigerne i forhold til vidt forskellige problematikker.

Afslutning

Artiklen er et bidrag til diskussionen om, hvordan vi kan ”behandle” piger der bruger vold. Når den socialpsykologiske årsagsforklaring dominerer repræsentationen af piger der bruger vold, bliver behandlingen også i høj grad placeret i en terapeutisk ramme hos psykologer eller andet specialfagligt tilbud. Pigegruppen er også et specialfagligt tilbud, men vores metoder er som beskrevet grundlæggende socialpædagogisk viden. Det handler om relationer, anerkendelse og fokus på ressourcer. Det handler om at være nysgerrig på pigens liv, hendes relationer og handlemuligheder. Men det handler også om at være sammen omkring en række forskellige aktiviteter fra fællesspisning tirsdag aften til sightseeing i Sydafrika. Det er ved at trække pigens ind i nye rammer, og give hende nye oplevelser, at vi kan forvente at ændre hendes handlemuligheder og syn på sig selv.

Det har været artiklens formål at kvalificere det pædagogiske arbejde gennem viden og perspektiver på pigers brug af vold. Det er et ønske, at artiklen kan inspirere til at søge nye veje i en række pædagogiske indsatser og tilbud til børn og unge f.eks. folkeskoler, fritidsordninger, specialskoler eller døgninstitutioner. Hvordan kan vi blive bedre til, at rumme pigerne i de sociale sammenhænge hvor deres problematikker omkring vold udspiller sig? Både i almindelige folkeskoler og på specialiserede døgninstitutioner bliver udsmidning alt for ofte ”løsningen” på pigens problematik af hensyn til andre brugere og ansattes sikkerhed. Kan vores erfaringer fra rejsen til Sydafrika inspirere til at afprøve ny praksis i håndteringen af konflikter, således at vi som praktikere undgår at medvirke til yderligere marginalisering af piger der bruger vold? Social marginalisering opstår i høj grad indenfor det etablerede skolesystem, og der er behov for øget fokus både på det præventive arbejde med ”vilde piger”, hvor vi undgår ekskludering og stigmatisering, samt de langsigtede pædagogiske indsatser, der gennem vedvarende relationer kan støtte pigens til en udvikling, hvor vold ikke er del af hendes handlerum.

Referencer

Balvig, Flemming (2002): *Risikoungdom*. Glostrup: Det Kriminalpræventive Råd.

Butler, Judith (1993): *Bodies that matter: on the discursive limits of “sex”*. Routledge: London

Egelund, Tine og Jacobsen, Tüf Böcker (2006): *Behandling i socialt arbejde. Begreb og praksis*. København: Hans Reitzels Forlag.

Gram, Mette og Richardt, Laura Sofie (2005): ”- og så lavede vi bare en bande” – en kulturanalyse af vilde pigers gruppefællesskaber. Speciale ved center for kulturformidling. Syddansk Universitet.

Helweg-Larsen, Karin, et.al (2003): *Ung og Køn. Kønspektiver i unges trivsel og sundhedsadfærd i starten af det 21. århundrede*. Statens Institut for folkesundhed.

Henriksen, Claus S. (2002): *Kriminalitet blandt børn og unge i Valby og Kongens Enghave – ofre og anmeldelser*. København: CASA.

Isdal, Per (2000): *Meningen med volden*. Oslo: Kommuneforlaget.

Katznelson, Noemi (2004): *Udsatte unge, aktivering og uddannelse: dømt til individualisering*. PhD afhandling. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.

Malmberg, Esther og Hansen, Susanne Pihl (2003): *Et stresset pigeliv*. UFC Børn og Unge.

Sørensen, Anne Scott (2002): *Pi'r, Pink og Power – en antologi om aktuel pigekultur*. Anne Scott Sørensen red. København, Gads Forlag.

Staunæs, Dorthe (2004): *Køn, etnicitet og skoleliv*. København:

Riber, Jørgen (2005): *Forstået og forstyrret – om systemisk og narrativ pædagogik*. København: Hans Reitzels Forlag.

Wittendorff, Nina Monefeldt (2007): *Det er jo bare mit liv jeg skal have styr på – tidligere vilde pigers erfaringer og fortolkninger af deres virkelighed*. UFC Børn og Unge.

Wittendorff, Nina Monefeldt og Malmberg, Esther (2004): *Pigeproblemer i kommunerne – en kortlægning*. UFC Børn og Unge.

Ziehe, Thomas (2004): *Øer af intensitet i et hav af rutine*. København: Forlaget Politisk Revy.

Zöllner, Lillian (2002): *Unge (mis)trivsel*, Center for Selvmordsforskning.